

Юрій Мефодійович Ковальчук,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-6686-3579>

УДК 159.922.762:330.15

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-4\(99\)-03](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-4(99)-03)

ОНТОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ: РЕСУРСОЛОГІЧНИЙ ВИМІР (частина 1)

Анотація.

Автор представляє у статті спробу розвідки онтології обдарованості у розрізі її ресурсологічного виміру. Ресурси розвитку обдарованості розглядаються як органічна частина життя людини і тих сфер, у яких воно здійснюється: біосфери, соціосфери і ноосфери. Вони нерозривно пов'язані з природою людини і всіма аспектами її організації, продовсім із такими фундаментальними вимірами здійснення екзистенції, як орієнтація, виживання, адаптація і генерація. Спонування і активність індивіда за алгоритмами цих вимірів відкривають доступ до ресурсів, які вони містять, і можливість їх залучення у процеси розвитку і функціонування системи його здібностей. Визначальними у сукупності ресурсів розвитку обдарованості є психологічні ресурси з огляду на ту їх особливість, що саме через їх фільтри відбувається імплементація ресурсів усіх інших видів.

Ключові слова: онтологічні виміри функціонування людини; активність орієнтації; виживання; адаптації і генерації; закон плідності; онтологія обдарованості; ресурсологічний вимір; ресурси розвитку обдарованості; психологічні ресурси.

Область пошуку способів вирішення проблеми ідентифікації та розвитку обдарованості міститься в координатах її онтології. До засадничих елементів інструментарію розуміння сутності обдарованості, яке постає як необхідна передумова успішного здійснення такого пошуку, належить положення про те, що обдарованість не є винятково спонтанним феноменом, який виник у стихійних процесах і в автоматичному режимі виконує своє функціональне призначення. Обдарованість значною мірою «рукотворна» якість людини. Це означає, що для її розвитку та плідного використання людина докладала, докладає і завжди муситиме докладати ті свої сутнісні сили, які становлять основу її природної організації. Однією з таких сутнісних сил є здатність індивіда шукати, знаходити і використовувати ресурси, що живлять розвиток і плідне втілення його обдарованості.

Проблема ресурсів у її універсальному вияві – ключова проблема існування фізичних і біологічних систем. Від наявності чи відсутності, збільшення або зменшення ресурсів залежать не лише якісні характеристики їх функціонування, а й можливості продовження існування як такого. Функціонування людського індивіда не є винятком: воно підпорядковується діям цієї світової закономірності. Її вплив зумовлює розвиток і продук-

тивні характеристики такої якості людини, як обдарованість.

Проблема ресурсів розвитку обдарованості – одна із головних у науці про обдарованість. Її розв'язання і в теоретичному, і в практичному аспектах відкриває можливість досягнення успіхів якщо не в усіх, то у переважній більшості дослідницьких напрямів і розділів гіфтологічного знання.

Що являє собою феномен ресурсів загалом і ресурсів розвитку обдарованості, зокрема?

У загальному значенні ресурси можна трактувати як елементи та їх сполуки, які виконують роль невід'ємних складників процесу функціонування фізичних, біологічних, соціальних і психологічних систем. Ресурси – компоненти не лише процесу функціонування систем, а й процесів їх виникнення в результаті асоціації елементів та їх розвитку.

Ресурси – елементи різних видів матеріальних і нематеріальних асоційованих сполучень як організованих структур, використання яких у сформованій (асоційованій, дисоційованій і/чи ресоційованій) формі створює можливості продовження, підтримки рівноваги та розвитку процесів життєдіяльності індивіда і суспільства.

Ресурсами розвитку обдарованості є внутрішні і зовнішні явища, способи тощо, які за умови їх

релевантного залучення можуть сприяти підвищенню кількісних і якісних показників продуктивності обдарованості індивіда.

Психологічні ресурси – складники процесу психічного функціонування людини. Психологічні ресурси розвитку обдарованості – невіддільні компоненти процесу її виникнення, прогресивних кількісних і якісних змін, а також відносно стійкого продуктивного вияву. Психологічні ресурси процесу розвитку обдарованості – це психофункціональні утворення і процеси, які живлять зміни її функціонування у вимірах проступу (маніфестації), розгортання та плідного використання. Поняття ресурсів викликає синонімічну асоціацію з терміном «джерела». У цьому асоціативному контексті термін «психологічні джерела обдарованості» має таке значення: психологічні утворення, які живлять обдарованість. Психологічні джерела розвитку обдарованості – утворення, які забезпечують зрушення і продовження процесу асоціації елементів обдарованості та її вдосконалення. Компонент «невіддільні психологічні складники» у визначенні означає, що йдеться не про всі можливі психологічні ресурси, а про основні, тобто про ті, без яких розвиток обдарованості та її втілення неможливі.

Одним із пріоритетів у вивченні ресурсів розвитку обдарованості є теоретико – методологічне розроблення основ немеханістичного їх бачення і розуміння, що мають бути протиставлені механістичному підходу, з позиції якого такі ресурси уявляються у вигляді сукупності складованих у певному місці предметів, які за потреби можна фізично добути та використати. Ці ресурси є органічною частиною життя людини і тих сфер, у яких воно здійснюється. Вони нерозривно пов'язані з природою людини й усіма аспектами її організації.

Фундаментальними сферами життя сучасної людини (*homo sapience sapience*) є біосфера, соціосфера і ноосфера. Ці сфери детермінують її природу, згідно з фундаментальними вимірами і сутнісними характеристиками якої людський індивід є біопсихосоціальною істотою. Можливість існування в зазначених трьох сферах постає для людини як фундаментальна екзистенційна проблема, сутність якої полягає у відкритті відповідних цим сферам вимірів свого існування, їх інтеграції й узгодження співвідношення між ними в той чи інший спосіб і у тому чи іншому варіанті. Найвищим рівнем інтеграції та співвідношення сфер і відповідних їм вимірів існування є інтеграція у своєму дійсному функціонуванні онтологічних вимірів біосфери, соціосфери і ноосфери. Кожен із цих вимірів має свою змістову структуру форм активності індивіда, що утворюють коло його цільових та інструментальних дій. Формування цього кола закономірно призводить до виникнення його меж і ефекту «білка у колесі»: індивід здійснює цільові та інструментальні дії, які є специфічними для даного виміру його функціонування,

і мимовільно продукує колоподібне обертання у просторі сукупності цих дій за аналогією з обертанням по орбіті (модель орбітального руху). Для здійснення дій, специфічних для іншого виміру, індивіду потрібно здійснити акт трансценденції, перетину меж виміру, їх подолання, що можливо за умови здійснення трансцендентних дій (третього виду дій). Завдання подолання меж виміру існування буває легшим і важчим, але воно завжди потребує фізіологічних, психологічних і соціальних зусиль і напруження. Цільові, інструментальні і трансцендентні дії забезпечуються відповідними функціональними засобами, насамперед – здібностями, що працюють як механізми вмикання і здійснення стійкої роботи функцій.

Трансцендентні здібності, однак, потрібні не лише для забезпечення перетину меж біологічної, соціальної та ноологічної сфер і відповідних їм вимірів існування, а й для переходу у внутрішньому просторі кожної із сфер від одного функціонального стану до іншого. Передовсім це стосується переходу від стану розслаблення і комфорту адаптованості (у популярному психологічному понятійному вжитку – зона комфорту) до стану конструктивно-креативної активності, у процесі якої відбувається не лише продукування нових біологічних, соціальних і ноологічних об'єктів і ефектів, а й розвиток здібностей. З огляду на це є підстави оцінювати такий перехід як один із ключових ресурсів розвитку обдарованості. Це підводить до висновку, що має безпосередньо стосуватися практики розвитку обдарованості: для досягнення мети вдосконалення обдарованості, підвищення ступеня її розвитку і продуктивності необхідно стимулювати розвиток і активність трансцендентних здібностей. Саме вони відкривають можливості створення нових форм і видів продуктивної активності і, таким чином, – нові екзистенційні перспективи обдарованого індивіда. Отже, онтологічно трансцендентні здібності – універсальні.

Виявлення ролі трансцендентних здібностей у процесах розвитку обдарованості настановує на ідею необхідності виокремлення і опису відповідних стратегій розвитку обдарованості.

Двома основними стратегіями, що стихійно чи свідомо застосовуються на практиці, є: 1) розвиток провідної стрижневої здібності; 2) стимуляція і розвиток допоміжних, супровідних здібностей. Ці певною мірою освоєні практиками стратегії доцільно доповнити, отже, третьою стратегією, зміст якої має полягати у розвитку трансцендентних здібностей. Трансцендентні здібності як компоненти структури обдарованості відіграють особливу роль. У випадку їх активізації внаслідок стимуляції самим обдарованим індивідом або чинниками соціально-психологічного і педагогічного впливу вони породжують трансцендентну активність, в результаті якої відбувається перетин меж освоєної частини простору реальності і

адаптованості до неї і переміщення до нових неосвоєних вимірів і частин реальності. Це закономірно призводить до активізації функцій і механізмів адаптації (а отже, адаптивних здібностей) і стрижневої здібності, яка у такій ситуації зазнає неминучих змін, особливості яких наближено можуть віддзеркалювати поняття перебудови чи перезавантаження. Такі зміни відбуваються не лише зі стрижневою здібністю, але й також із структурою обдарованості загалом, передовсім – у зв'язках між здібностями і властивостями, що утворюють її.

Функціонування у вимірах біо-, соціо- і ноосфер – це багатофункціональне існування, що може генерувати найвищий рівень повноти екзистенції людського індивіда. Нижні рівні повноти його життя мають місце, коли він функціонує переважно у межах одного або двох еволюційно більш ранніх вимірів – біологічного та/або соціального.

Емпірично виокремлюються рівні існування всередині кожного із вимірів. Умовно – низький, середній і високий рівні. Низький рівень існування у межах біологічного його виміру ілюструють випадки, коли індивід не забезпечує за оптимальними показниками потреб організму у життєво важливих речовинах (наприклад, феномен неправильного харчування), що провокує розгортання ланцюгової реакції поступового зниження рівня його загального функціонування, а далі – і закономірне погіршення функціонування у спеціальних функціональних галузях, однією з яких є психофізіологічне, зокрема нейропсихофізіологічне забезпечення роботи системи здібностей. Узагальнені діагностично показові типологічні особливості існування людини у розрізі вимірів біологічної, соціальної і ноологічної сфер віддзеркалюють статуси екзистенційної простоти і складності. Базовим показником у цих статусах є кількість сфер і відповідних їм вимірів, у межах яких укорінено існування індивіда. Екзистенційна простота характеризується обмеженою кількістю вимірів функціонування: від одного (біологічний вимір) до двох (біо- і соціовиміри). Екзистенційна складність – це завжди три виміри з акцентом на критеріях ноологічного функціонування. Ще одним показником екзистенційної складності є високий рівень функціонування в усіх трьох вимірах. Такий рівень забезпечується засобами виміру ноосфери: формами культури існування у вимірах біологічної та соціальної сфер, що відповідають сучасному модерному і постмодерному знанню і генерованим на його основі уявленням, стандартам і цінностям. Екзистенційно складний індивід вибудовує своє існування у вимірах цих сфер з орієнтацією на досягнуте цивілізацією знання, що створює можливість здійснення інтеграції вимірів трьох сфер існування, налагодження між ними взаємодії за алгоритмами гармонійного співвідношення, що відповідає його природі як представнику виду та природі його індивідуальності, роль

стрижневого конструкту в кластері результативно-плідної активності якої виконує його здібнісне «Я». Конструкт здібнісного «Я» у структурі індивідуальності індивіда виконує роль чинника інтрапсихічної організації роботи психологічних функцій індивіда та їх спрямування в русло розв'язання інтегральної проблеми його екзистенції. Така створена ініціативними зусиллями індивіда екзистенційна ситуація виконує роль триєдиного джерела ресурсів розвитку його обдарованості. За умови функціонування людини в усіх трьох сферах на високих рівнях ефективності та продуктивності їх кваліфікують як всебічно обдарованих. Це ідеальна модель. Проте дійсність функціонування обдарованих індивідів засвідчує випадки нерівномірного співвідношення в цій структурі вимірів трьох сфер існування та їх елементів. Реалії життя обдарованих людей демонструють невиняткові випадки присутності непропорційного, негармонійного співвідношення в ньому біологічного, соціального і ноологічного вимірів, що може складатися стихійно в силу дії чинників типологічних та індивідуальних особливостей обдарованого індивіда або ж бути результатом його свідомого вибору на користь цінностей функціонування у вимірі ноосфери. Він може вдаватися для цього до кроків редукції функціонування у вимірі соціальної сфери, скорочуючи кількість соціальних контактів і застосовуючи фільтри їх відбору за критеріями якості, особистісної значущості та впливу на розвиток обдарованості. Частота застосування такої стратегії в поведінці обдарованих осіб має місце настільки часто, що дослідники схильні розцінювати її як одну з типових ознак обдарованості (здатність до самотності). Не менш поширеною серед осіб, які роблять ціннісний акцент на функціонуванні у вимірі ноосфери (автентичної для обдарованих людей), є стратегія самообмеження щодо функціонування в біосфері задля органічного забезпечення в тих чи інших формах і аспектах свого життя. Для таких людей функціонування у вимірі ноосфери має пріоритетне особистісне, гіфтологічне й екзистенційне значення, а функціонування у сферах біологічного і соціального забезпечення життя – статус другорядного зі значеннями меншої важливості або ж відсутності важливості, коли їм приділяється увага в силу необхідності задоволення невід'ємних і невідкладних вітальних потреб. Високі показники ефективності і продуктивності функціонування у ноосфері, незважаючи на низькі показники функціонування у біологічній і соціальній сферах, використовуються як на емпіричному рівні, так і на рівні доказової наукової діагностики як підстави для ідентифікації індивідів, що застосовують непропорційну модель поєднання вимірів існування, як обдарованих.

Модель функціонування у вимірах біо-, соціо- і ноосфер містить не лише критерії і показники

рамкової ідентифікації обдарованих індивідів, а й осіб, яких ідентифікують, переважно на емпіричному рівні як бездарних, тобто людей, що демонструють низькі показники функціонування в усіх трьох вимірах одночасно.

З метою розширення можливостей дискурсу щодо ідентифікації здібностей і обдарованості індивіда в окресленому контексті варто запровадити і використовувати, на нашу думку, поняття здібностей біологічного функціонування, здібностей соціального функціонування і здібностей ноологічного функціонування.

Суб'єктом інтеграції вимірів біо-, соціо- і ноосфер у межах свого функціонування і залучення для його вдосконалення, а відтак розвитку своїх здібностей, в тому числі такої найбільш досконалої їх моделі, як обдарованість, усіх багатих їх ресурсів є ініціативний людський індивід. Здібнісна ініціативність індивіда, що виявляється як у спонтанних формах, так і у формах цілеспрямованих намірів, глибоко укорінена в природі людини, що сформувалася у процесі її еволюції у біо-, соціо- і ноосферах, і зумовлена законами, які визначають порядок функціонування в цих сферах. Одним із таких законів є закон плідності.

Закон плідності в проєкції на феномен людини і процес її функціонування розкриває факт існування глибинного зв'язку між природою людини і природою як біологічною реальністю (що спростовує твердження про те, що людина втратила зв'язок з природою). Людина – органічна частина природи, біологічного світу. У її геномі в силу цієї обставини присутні ті ж програмні функціональні елементи і механізми, що й у структурі генома будь-якого біологічного суб'єкта. Одним із універсальних генетичних механізмів програми біологічного функціонування є механізм плідності, згідно з функціональною логікою призначення якого будь-яка форма життя закономірно запрограмована на те, щоб бути плідною: генерувати форми, які являють собою з моменту їх появи феномен продовження життя і які водночас містять у собі структурно-функціональні потенційні можливості породження нових феноменів життя з метою його продовження і вдосконалення. Закону плідності підпорядковуються усі форми і види життя, починаючи від рослинних і закінчуючи тваринними. Універсальна сутність закону плідності, отже, полягає у генеруванні універсального імперативу конструктивності: будь – яка біологічна форма має природне закладене у генетичних механізмах «зобов'язання» генерування біологічних конструктів життя, плодів життя, що є фактом втілення життя і водночас фактом його вдосконалення і продовження. (Чи не є віддзеркаленням цього універсального явища теза Е. Фромма про біофілію як природний біологічний імпульс?).

Закон зумовлює присутність у світі одного з фундаментальних утворюючих його процесів: уні-

версального всеохопного процесу плодотворення – народження плодів у формі конструкції нових феноменів, що побудовані на поєднанні видових й індивідуальних характеристик, та механізмів їх трансценденції у формі індивідної самоекспресії та самовідтворення. Усі біологічні види і їх форми оснащені інструментами плодотворення.

До біологічно універсальних належать генетичні механізми програми плодотворення, згідно з яким біологічний процес, життя має бути плідним – генерувати передбачені специфікою генома індивіда нові феномени – плоди, у формі яких він здійснює самовідтворення як носій видових і індивідуальних ознак. Універсальний характер аналізованого феноменологічного контексту створює можливість для того, щоб із його позицій зробити спробу окреслення узагальненого погляду на вирішення проблеми екзистенції людини: вона має бути плідною. Екзистенція людини має бути плідною, бо існує природний імператив плідності життя. Це первинна передумова. Решта того, що застосовується для розв'язання проблеми осмислення екзистенції людини, зокрема модель смислового підходу – похідне, вторинне.

Однією зі сторін реальності екзистенції людини, однак, є свобода щодо виконання закону плідності. З позиції логіки цієї первинної передумови впливає негативний аспект оцінки екзистенції людини: життя, яке не дає плодів – безплідне, порожнє.

Протилежна опція містить фундаментальну умову: для виконання закону плідності людський індивід повинен мати у своєму розпорядженні можливості (у значенні англійського поняття *abilities* – здібності). Активність, спрямовану на досягнення людським індивідом відповідності своєї екзистенції імперативам закону плідності, забезпечує система його здібностей. Без здібностей досягнення такої відповідності неможливе. Щодо функціонального сенсу існування феномена обдарованості як асоціації здібностей, то він полягає в тому, щоб створити можливості для виконання цього завдання на якомога більш високому з позиції критеріїв вимог природного відбору рівні.

Обдарованість – інструмент плідної активності. З цієї ж причини обдарованість – ресурсозатратна система. Це пояснюється тим, що генерування феноменів як результатів плідної активності за своєю функціональною сутністю являє собою процес перетворення – переплавлення матерії ресурсів різних видів і форм на конструкти нових феноменів, що закономірно супроводжується витратанням енергетичних та інших ресурсів. Врахування зазначеної закономірності апелює до технологічного застереження та рекомендації: процес функціонального використання і розвитку обдарованості має супроводжуватися паралельним симультанним процесом забезпечення відновлення її ресурсів.

У процесі дослідження історичних особливостей розвитку феномена обдарованості важливо враховувати ту обставину, що закон плідності в аспектах різновидів і форм вияву емпіричних імперативів зазнавав трансформацій у процесі еволюції виду *homo sapiens*. Роль одного з поворотних моментів такої трансформації відіграла, ймовірно, когнітивна революція, серед важливих наслідків якої стало виникнення новітніх механізмів і схем виконання завдань імперативу плідності та його втілення в новітніх видах і формах. Виниклу внаслідок когнітивної революції новітню схему видової продуктивності можна уявити у складі таких компонентів: допитливість – тестування реальності – емпіричне знання – передача знання – використання знання – результати використання знання у формі генерованих феноменів – вдосконалення знання – нова когнітивна революція – вдосконалення функціонування у біо-, соціо- і ноосферах шляхом винайдення нових засобів – відкриття нових вимірів функціонування.

Надзвичайно важливою обставиною є той факт, що цей рух забезпечується всією системою здібностей людини, а не лише інтелектуальними чи креативними здібностями, як традиційно прийнято вважати. Цілісна система здібностей індивіда в активному функціональному стані – це вимір плідності обдарованості, який не береться до уваги у практиці діагностичної і розвркової роботи. Зазвичай процедури діагностики та розвитку обдарованості базуються на виокремленні і роботі з провідною здібністю, за якою й ідентифікується вид обдарованості індивіда. Проте, вона сама по собі не може забезпечити результативної відповідності імперативам закону плідності. Такий результат може бути забезпечений роботою всієї системи здібностей як цілісної особистісної структури людського індивіда. Подібно до того, як рух вдосконалення його функціонування здійснюється в цілісності досвіду його існування у єдності вимірів біо-, соціо- і ноосфер.

У процесі тривалої еволюції біопсихосоціальної природи людини сформувалися фундаментальні виміри здійснення її онтології: орієнтація, виживання, адаптація та генерація.

Адаптація і генерація – виміри, залучення й використання вітальних ресурсів яких становлять левову частку змісту звичайної пересічної термінальної онтології людського індивіда. Вони асоціюються з природними, зрозумілими і доступними змістовими основами і сенсами існування, а отже – і природними засобами, способами і формами їх здійснення. До засобів реалізації змістових і смислових компонентів активності адаптації та генерації належать здібності, така особлива форма їх організації, як обдарованість, і ресурси, що забезпечують їх функціонування та розвиток.

Феномен адаптації – це традиційний предмет психологічних досліджень, одним із результатів

проведення яких є виокремлення групи адаптивних здібностей. Менш традиційним є вивчення феномена генерації. Найбільш наближеним за характером механізмів, функціональних і змістових параметрів до феномена генерації в психологічних дослідженнях є феномен креативності. Результатом цих досліджень стало відкриття і вивчення креативних здібностей. Проте, креативні здібності не є специфічними щодо тієї чи іншої сфери чи форми життєвої активності, позаяк вони використовуються в усіх її сферах, видах і формах, що дає підстави для трактування їх як універсальних. Креативні здібності, наприклад, мають значну питому вагу в адаптивній активності людини. Що стосується феномена і процесів генерації, то специфічними щодо них, на нашу думку, є конструктивні здібності.

Плідність – те, що відрізняє конструктивність від деструктивності. Деструктивність за визначенням не генерує конструктів, які завжди є системно організованою цілісною асоціацією елементів, що виникає в результаті конструкції. Вона здійснює протилежні за характером і наслідками акти впливу – руйнації конструктів, їх деструкції. І перший, і другий типи здійснення впливу можуть бути креативними, що дає підстави для виокремлення конструктивної та деструктивної креативності. Перший вид креативності – інструмент генерації, плодотворення, другий – інструмент знищення плодів, що є аспектом некрогенерації, породження процесів розпаду, смерті.

Критерії диференціації містяться не лише в результатах, але й в оперативному процесі: процес конструкції – це асоціативний оперативний процес, процес деструкції – дисоціативний оперативний процес. Одне із завдань гіфтологічних досліджень полягає в тому, щоб виявити закономірності і особливості оперативних процесів конструктивного і деструктивного типів, тобто асоціативних і дисоціативних процесів, їхній вплив на залучення чи відторгнення психологічних ресурсів розвитку і функціонування обдарованості, а також на тенденції зміцнення чи розпаду її структури.

Важливою з позиції теоретичних і практичних аспектів вивчення процесу розвитку обдарованості є та обставина, що в ресурсах універсального інструментарію конструкції нових феноменів беруть свій початок ресурси не лише конструктивних здібностей, а й здібностей людини загалом. Це впливає зі специфіки дії закону плідності, що віддзеркалює універсальну наскрізну детермінацію біологічних, соціальних і ноологічних форм конструкції – генерацію конструктів відповідних типів феноменологічних форм. Генерація, народження плодів екзистенційної активності – головний визначальний і найбільш вагомий силовий потік руху у світовому процесі, поза перебільшенням – його мейнстрім.

Закон плідності у виконанні людини відзначається специфічними характеристиками, насамперед

ознаками принципу додатковості, одна з ліній якого виявляється у виникненні додаткової форми плідності: ноологічної плідності, конструювання одиниць розуміння світу, їх збереження, примноження та передачі наступному поколінню конструкторів розуміння. Це спричиняється до того, що людина, на відміну від інших біологічних видів, які у сенсі виконання закону плідності є мноморфними, виявляється стосовно видів плодотворення поліморфною істотою. Унаслідок цього модель рослинного життя або стратегія «жити щоб жити» виявляються такими, що суперечать природі людини і є нерелевантними її потенціалу. Негативні рефлексії щодо цієї моделі та стратегії становлять одну із головних ліній дискурсу екзистенції людини, сенсу її існування у філософії, психології, художній літературі, мистецтві та різних релігійних системах. Зміст іншої його лінії утворюють спроби розроблення еталонних моделей плідного життя. Однією з таких моделей є китайська модель плідного життя, згідно з якою людина має за час свого життя посадити дерево, народити сина та написати книгу. Ця значною мірою, але частково метафорична модель (з огляду на те, що вона може бути втіленою буквально) віддзеркалює версію моделі життєвої плідності в усіх трьох фундаментальних вимірах екзистенції людського індивіда – вимірах біо-, соціо- і ноосфер.

Фундаментальний зміст, сенс і призначення життя людини як представника виду полягає, як впливає з наведеного вище, в активності конструкції. Відповідь на питання «чого?» очевидна: конструкції феноменів, що утворюють світ, тобто – конструкції світу. Але оскільки людський індивід з'являється у світі «неконструктованим» у розгорнутій готовій для виконання цього завдання формі, то виникає така частина цього завдання, яку згідно її сутності, відображає формула «конструкція себе». Отже, повна формула фундаментального завдання життя людського індивіда має такий вигляд: «Конструктувати світ через конструкцію себе». Це конструкція єдиного нерозривного феномена Я-у-світі. Конструкцію світу здійснює індивід через конструкцію себе як частини світу: конструктуючи себе, індивід конструує світ. Це невіддільні органічні частини єдиного процесу. Конструкція себе – перша лінія простору відповідальності індивіда перед світом і імперативами закону плідності. У цьому сенсі результативне виконання завдання «конструктувати себе» (за простомовним відповідником – «зробити себе») – перший плід, який конструктивує людський індивід і перша лінія його конгруентності. Це, отже, і перший вияв його екзистенційної плідності. Проте, ситуацію ускладнює принципова психологічна обставина: виконати завдання конструкції себе можна за умови вирішення завдання «стати і бути собою». Досягнення успіхів у його здійсненні торкається

багатьох вимірів і аспектів психологічного функціонування. Одним із базових і визначальних вимірів вирішення проблеми «стати і бути собою» є вимір самотутньої неповторної конфігурації системи своїх здібностей, що перебуває в очікуванні на ініціативні дії її володаря щодо її активації, розвитку та повноцінного втілення відповідно до алгоритмів провідного імперативу закону плідності.

Важливість ресурсів, їх визначальна питома вага в екзистенційному процесі виводить на проблему їх імплементації та питання про те, у який спосіб і через які механізми ендogenous і екзогенні ресурси залучаються до процесів розвитку й активізації загального функціонування людини чи окремих функціональних систем її біологічної та психологічної організації? Зasadничою є така відповідь на зазначене питання: ресурси не можуть залучатися до функціональних процесів через часткові допоміжні механізми. Фундаментальними механізмами імплементації ресурсів до процесів розвитку та функціонування людського індивіда є його вітальні спонукання. До таких головних спонукань належать: спонукання виживання, спонукання допитливості, адаптаційні спонукання і спонукання генерації або фертильні спонукання.

Спонукання до виживання, що актуалізуються в екстремальних ситуаціях (тобто в ситуаціях, у яких діють чинники загрози життю індивіда найвищого ступеня), є найбільш інформативно показовими щодо ефектів залучення внутрішніх фізіологічних і психологічних ресурсів до функціональних систем організму. Це забезпечує їх активізацію до рівня, що відповідає або силу впливу чинника загрози перевищує її. Чисельні випадки реагування і поведінки осіб в екстремальних ситуаціях демонструють сплеск їх надзвичайних фізичних і психологічних можливостей. Такі прояви в разі перевищують уявлення про можливості людини загалом і уявлення й очікування щодо своїх можливостей тих, хто здійснював ці феноменальні за показниками фізичних і психологічних ефектів дії. Розходження виявлялися настільки великими, що людям важко було повірити в те, що саме вони здійснили їх. Єдиним пояснення цього феномена є те, що в екстремальній ситуації були активовані і задіяні резервні ресурси, про існування яких їх власник не знав і навіть не припускав можливості їх існування. (Це один із можливих каналів і аспектів самопізнання згідно логіки постулату «Пізнай себе!»)

У межах загальної мобілізації ресурсів, яка закономірно відбувається в екстремальних ситуаціях, сила резервних ресурсів перемножується на силу ресурсів, які перебували в активному вжитку в рамках вироблених у процесі адаптації способів звичного буденного функціонування індивіда. Перемноження потенціалу резервних і використуваних ресурсів генерує ефект наднормативного ситуативного зростання можливостей людини,

її здатності подолання смертельної загрози для себе та/або для близьких людей. Аналіз екстремальних ситуацій є важливим не лише у сенсі виокремлення резервних і використовуваних видів ресурсів, а й для виявлення феномена резервних ресурсів розвитку обдарованості, його розуміння та використання в розвитку здібностей обдарованих індивідів.

Прояви надзвичайних можливостей в екстремальних ситуаціях відповідають критеріям видатної активності обдарованих індивідів. У цьому сенсі людей, які виявляють надзвичайні здібності в екстремальних ситуаціях, можна було б назвати обдарованими, коли б відбувалася екстраполяція таких здібностей і їх продуктивний вияв в умовах ситуацій нормального функціонування.

Одним із результатів здійсненого аналізу є виокремлення таких видів ресурсів, як резервні і використовувані ресурси. Це важливо з огляду на формування розуміння як загальних закономірностей організації і функціонування обдарованості як системи, так і закономірностей її розвитку і ролі у цьому процесі ресурсів. Доповнення системи класифікації ресурсів розвитку обдарованості такими елементами, як резервні та використовувані ресурси, сприяє збагаченню та вдосконаленню класифікації і відкриває додаткові можливості для їх ідентифікації, а відтак і ідентифікації обдарованості загалом.

Важливими для розроблення гіфтологічної класифікації ресурсів є виокремлення й опис їхніх видів і форм за критерієм особливостей механізму залучення до процесів функціонування і розвитку обдарованості. Виокремлюються спонтанна і довільна форми механізмів залучення ресурсів. Спонтанна форма має місце, коли відбувається процес активізації базових вітальних спонукань як побічний ефект роботи автоматизованих механізмів їх здійснення. Довільна форма присутня у випадках спеціальної цілеспрямованої свідомої роботи, мотивами започаткування та здійснення якої є оволодіння ресурсом і його імплементація до структури здібностей і обдарованості для вдосконалення діяльності та підвищення її результативності. Така форма яскраво виявляє себе в навчальній діяльності, сутність якої полягає у свідомому оволодінні таким ресурсом, як знання, природне призначення якого пов'язане з цілями організації та провадження плідної діяльності на рівні досягнутих культурних еталонів досконалості й ефективності. Свідоме використання ресурсів з метою розвитку і вдосконалення діяльності та підвищення ступеня її плідності ілюструє також феномен інвестицій, що виявляється в залученні таких ресурсів, як фінанси і технології у започаткування та розвиток продуктивної діяльності.

Досвід спостереження за поведінкою людей в аспекті вияву їх здібностей фіксує непоодинокі випадки, коли переживання екстремальних ситуацій дає поштовх до відкриття і залучення нових

ресурсів їх розвитку, що стає причиною функціонального зростання і виходу обдарованості індивіда на нові більш високі рівні її структурно – функціональної організації і продуктивності.

Спонування допитливості – це система спонукань, функціональне призначення якої полягає у забезпеченні здатності людського індивіда до здійснення ним загальної орієнтаційної і рефлексивної діяльності в усіх вимірах сфер його екзистенції (біологічна, соціальна і ноологічна сфери) і у діапазоні усіх видових ресурсів його індивідуальної вітальної активності.

Спонування допитливості – одна із фундаментальних систем спонукань людини, що спрямована на задоволення її важливих і надважливих життєвих потреб. Їх виняткова за ступенем важливості питома вага та роль у здійсненні людиною процесу екзистенції зумовлена низкою таких обставин: вони укорінені в усіх фундаментальних – біологічному, соціальному і психологічному – шарах природної організації людини; механізми їхніх функціональних параметрів забезпечені можливістю залучення необхідних біологічних, соціальних і психологічних ресурсів; вони забезпечують потреби людини у виживанні, адаптації і генеруванні ефектів плідності; вони мають глибоку історію походження і еволюційного шляху, початки якого локалізовані в адаптаційних формах найпростіших біологічних видів (орієнтувальний рефлекс); вони – продукт природного відбору, проходження через фільтри еволюційної логіки доцільності і адаптивної корисності процесів виникнення, розвитку і збереження психічних функцій і породжуваних ними психологічних феноменів.

Спонування допитливості породжують пошуково-орієнтаційну активність. Вона відкриває доступ до: ресурсів психофізіологічних орієнтаційно-рефлексивних механізмів, зокрема смакових, нюхових, зорових, слухових, тактильних та інших відчуттів; психологічних орієнтаційно-рефлексивних ресурсів, які містять процеси відчуттів, сприйняття, пам'яті, аналітико-синтетичних операцій, розумових актів узагальнення, класифікації, інсайтів тощо. Імплементація цих ресурсів створює умови для досягнення орієнтаційно-рефлексивною активністю вимірів принципово нової якості повноцінності і результативності. Повноцінна орієнтаційно-рефлексивна активність продукує орієнтаційні рефлексії – образи реальності, які забезпечують можливість розвитку в індивіда здатності зорієнтованості в просторах біологічної, соціальної та ноологічної сфер, а отже – можливості продуктивного цілісного функціонування у світі загалом.

Одним із визначальних психологічних конструктів, розвиток якого відбувається під впливом постійної роботи системи спонукань допитливості і який виконує роль вторинного ресурсу

розвитку обдарованості та водночас його базового механізму, є феномен допитливості.

Допитливість у структурі психологічної організації людини виконує функцію, призначенням якої є продукування орієнтацій, створення знання про світ у сукупності його вимірів (імплицитного і експліцитного вимірів зовнішнього і внутрішнього середовища), а також забезпечення процесу пізнання і продукування знання про такий специфічний об'єкт, як феномен людини. Допитливість стосується не лише відносно вузького діапазону пізнання окремих явищ, їхніх механізмів і елементів, а й усього спектру сукупності всіх форм і видів рефлексивної діяльності, включно із різновидами і формами наукової та художньо-мистецької рефлексії.

До числа механізмів здійснення допитливості належить тестування реальності. Тестування реальності – це еволюційно створений загальнобіологічний спосіб адаптації та продовження життя. Він є невіддільним компонентом генетичної програми всебічного забезпечення життя, яку індивід того чи іншого виду отримує через канали успадковування та починає застосовувати відразу після народження. Людський новонароджений індивід не є винятком: адаптуючись до нового для нього середовища, він починає використовувати механізм тестування реальності, як свідчать наукові дослідження, з перших хвилин свого життя. Проте в процесі онтогенетичного розвитку людини механізм тестування реальності починає дедалі більше відрізнятися від його аналогів у представників інших видів. Виникнення цих відмінностей зумовлено всією сукупністю тих особливостей, якими психіка людини відрізняється від психіки тварин. Насамперед це визначається наявністю у структурі психіки людини системи специфічної – базованої на вербальних рефлексивних процесах – когнітивної діяльності, що спричиняє виведення її свідомості на висоту таких рівнів розвитку, які не доступні іншим видам. Що являє собою допитливість? Якщо виходити з буквальної семантики цього слова, то допитливість можна визначити як здатність питати, ставити, формулювати питання. Коли ж спробувати окреслити психологічний зміст феномена допитливості, то його сутність пов'язана насамперед з орієнтаційною позицією індивіда, яку доволі релевантно може віддзеркалювати формула «Я мушу і хочу знати». Ця позиція продукує три головних питання, пошук відповіді на які задовольняє потребу «Я мушу і хочу знати». Це запитання «Що?», «Чому?» і «Як?».

Наведені питання використовуються як базові інструменти тестування реальності, які в разі їх активізації починають виконувати роль ресурсів зрушення динаміки функціонування й розвитку когнітивних та інших здібностей. Вони внаслідок цього стають ресурсами психічного розвитку індивіда загалом, а також розвитку його здібностей і обдарованості зокрема.

Важливість присутності цих питань у психічному розвитку демонструє психологічне і поведінкове функціонування дитини, у структурі якого питома вага постановки зазначених питань займає значне місце та відіграє роль одного з визначальних чинників розвитку системи її здібностей. Сплеск інтенсивності звертання дитини з цими питаннями до дорослих для отримання відповідей, що можуть задовольнити її інтерес до різноманітних явищ світу і механізмів його устрою, становить цілу епоху в психічному розвитку дитини, у якому провідними тенденціями є орієнтаційно-рефлексивна активність і тестування реальності як один з її інструментів. Ця епоха охоплює вікові періоди раннього та дошкільного дитинства. У психологічній науці ця епоха досить добре відрефлексована. Проте її ресурсний потенціал щодо розвитку обдарованості оцінений недостатньо мірою.

Насамперед це стосується переліку питань, які дитина використовує протягом цієї епохи для досягнення стану зорієнтованості стосовно світу, у якому вона живе, і використання здобутих орієнтацій як компонентів знання для створення власної картини світу. Зазвичай у наукових, емпіричних і літературно-мистецьких рефлексіях виокремлюється питання «Чому?» і значно менше уваги приділяється іншим питанням. Ця тенденція знаходить своє відображення у тому, що дітей, які перебувають на цій стадії психічного розвитку, називають «чомусиками». Це цілком виправдано, оскільки питання «Чому?» справді містить величезний потенціал ресурсів розвитку здібностей дитини. Проте не меншим є такий потенціал у змісто-сислової структури питання «Що?», яке власне започатковує епоху допитливості. Це питання відзначається своєю внутрішньою спрямованістю на предметне пізнання світового середовища, його предметної структури. Пошук відповідей на нього утворює першу стадію епохи допитливості. Її виникнення знаменує завершення елементарного предметного пізнання дитиною світу та створення його предметної картини, що постає для дитини як контекст предметів, у якій вона змушена здійснювати свою життєву активність і розвивати здібності орієнтації та безпечної маніпуляції ними, своїм тілом і своїми поведінковими імпульсами.

Надзвичайно важливо дослідити не лише головні тенденції епохи допитливості, а й виявити деталі її особливостей, у яких може бути прихована інформація про ресурси розвитку здібностей і обдарованості, які вона містить.

Значний потенціал дослідження особливостей епохи допитливості, їх впливу на ресурсологічну поведінку індивіда містить параметр пізнавальної активності, що пов'язаний із застосуванням стратегій когнітивної простоти і складності. Залучення ресурсів спонукань і активності допитливості відбувається і в разі використання стратегії і алгоритмів

когнітивної простоти, і в разі задіявання стратегії і алгоритмів когнітивної складності. Результатом будуть відповіді на питання, спровоковані ситуаціями невизначеності. Проте можливостей розвитку пізнавальних здібностей і шансів досягти ефекту утворення асоціації здібностей і властивостей, яка відповідає критеріям і показникам обдарованості, більше у другому випадку.

Це вносить у порядок денний гіфтологічних досліджень питання ідентифікації проявів когнітивно простого та когнітивно складного інтрапсихічного і поведінкового функціонування.

Одним із критеріїв їх розрізнення є критерій присутності чи відсутності у формах внутрішньої чи зовнішньої пізнавальної активності дитини або дорослого питання «Чому?». Його стійка присутність є проявом прагнення вийти за межі простого очевидного світу у сферу світу складних прихованих феноменів, що містять відповіді на це питання, тобто відповіді на питання про те, як влаштований світ. Питання «Чому?» окреслює найбільш загальний вимір пізнавальних ініціацій, спонукань і налаштованостей. Водночас вони виявляються і в конкретних життєвих ситуаціях. Прикладом може слугувати ситуація прагнення індивіда створити картину певної події. Пізнавальні його дії за схемою когнітивної простоти знайдуть своє вираження в таких проявах: використання одного джерела інформації; трактування першої отриманої інформації як достатньої і вичерпної; прагнення до отримання інформації у редукованій, зокрема короткій формі; нетолерантність до повноформатних розгорнутих і складних форм інформаційного представлення події, тенденції їх уникнення і виразній перевазі на користь простих форм; некритичність до отриманої інформації; лінощі щодо перероблення інформації загалом і аналітичних лінощах зокрема; психологічна налаштованість на створення картини світу безвідносно до міри її відповідності реальності.

Ще одним діагностично інформативним критерієм диференціації когнітивно простої і складної активності допитливості є її спрямованість. Сама сутність когнітивно складного спонукання і активності допитливості зумовлює її спрямування на ноосферу, що постає як мегапростір складних питань і відповідей на них, тобто наукового знання, яке динамічно змінюється в напрямі дедалі більшого і більшого ускладнення. Інтерес до ресурсів цього знання, можливості його адекватного сприйняття, засвоєння та застосування вимагають конструктивних і механізмів когнітивної складності. У біологічній і соціальних сферах функціонування індивіди з когнітивною складністю виявляють тенденцію до розумної поведінки.

Допитливості когнітивної простоти властива спрямованість на біологічну та соціальну сфери у вимірі їх безпосередніх контактних адаптаційних значень. Інтерес до ресурсів ноологічної сфери

для індивідів із когнітивною простотою обмежується рамками можливості їх практичного використання в прагматичних цілях фізичного, соціального і професійного пристосування. Вони залучаються до функціонування через механізми й алгоритми технології спрощення.

Допитливість і пошуково-орієнтаційна активність обдарованих індивідів відзначаються низкою особливостей. Вони виявляють підвищену спонукальну чутливість до орієнтаційно-рефлексивної активності, виникнення інтересу до неї і ресурсів, які вона містить, а також здатність занурення у неї. Значне місце серед таких ресурсів займають генеровані у досвіді орієнтаційно-пошукової активності інших індивідів рефлексії, що відображають закономірності й особливості світової реальності та існування в її контексті людини. Тенденція розвитку обдарованим індивідом стійкого інтересу до таких рефлексій і суб'єктивного надання їм значення пріоритетної цінності означає перетворення їх на ресурси збагачення і розвитку його обдарованості.

Завдання розвитку обдарованості індивіда в цьому контексті полягає в стимулюванні його інтересу до орієнтаційно-пошукової активності та створенні передумов для залучення до процесу її розгортання різних видів і форм орієнтаційно-рефлексивних ресурсів. Значну питому вагу таких ресурсів становлять загальні та спеціальні знання і технології, що були створені у процесі культурної еволюції суспільства. Ключовим психологічним механізмом корисного впливу в рамках вирішення завдання розвитку обдарованості є механізм підтримки, збереження та плекання автентичних форм інтересу індивіда до цих ресурсів.

Спонукання допитливості у стані їх активізації вмикають механізми спонтанного залучення психологічних ресурсів розвитку здібностей і обдарованості, що зумовлено самою природою цих спонукань як системи, призначення якої полягає у здійсненні пошуку засобів орієнтації, здобуття з їх допомогою інформації і досягнення стану зорієнтованості. Стан зорієнтованості відіграє роль платформи, яка відкриває перспективи як загального розвитку індивіда, так і розвитку системи його когнітивних можливостей.

Вплив допитливості на імплементацію у процес розвитку обдарованості психологічних ресурсів ілюструють чисельні випадки еволюції здібностей видатних людей, яка зароджувалась у підвищеній пізнавальній чутливості до певного типу стимулів (відчуттів і сприймань) і досягала найвищих ступенів вияву плідності їх конструктивно-креативної активності (надзвичайно висока чутливість до звукових відчуттів і спонукань до їх сприймання у маленького Моцарта; ранні форми високої чутливості до зорових відчуттів у видатних художників тощо).

У функціональному просторі допитливості зароджується і еволюціонує її спеціальна форма –

професійна діяльність проведення наукових досліджень. Така діяльність – результат асоціативного «збору» і імплементації усіх необхідних для її виникнення і розвитку ресурсів. У своєму розвитку стані ця діяльність має складну ресурсну структуру. Її серцевину утворює такий психологічний ресурс, як стійке загальне дослідницьке налаштування, що зумовлює виникнення і розвиток в індивіда дослідницької позиції у взаємодії зі світом, ціннісного ставлення до неї і живого інтересу до того, з чого світ складається і як він влаштований. Виникнення і розвиток дослідницької позиції у взаємодії зі світом пронизує лінією еволюційного становлення усі виміри біологічного, соціального і ноологічного функціонування індивіда: від орієнтувального інстинкту до найвищих форм повноцінної наукової дослідницької діяльності. Такі форми мають місце у професійній діяльності обдарованих науковців, які здійснюють наукові відкриття, тобто продукують ефект стрибка у пізнанні загальних законів організації світу або тієї чи іншої його сфери і утворюючих їх складових частин. Для ідентифікації таких науковців використовуються поняття геніальності та/або термін «геніальний вчений». Основу технології розвитку дослідницької обдарованості має становити збереження, підтримка і розвиток автентичного, а відтак визначального для її сутнісної якості психологічного ресурсу – інтересу до світу і таємниць його організації згідно з формулою «Я хочу знати для себе...». Орієнтаційно-рефлексивні імпульси – релевантні природі людини. Це означає, що значна кількість людей певною мірою має потенціал здібностей для того, щоб стати і бути дослідником. Основна причина того, що цього не відбувається, криється у втратах фундаментального та інших ресурсів дослідницьких спонукань. Ці втрати утворюють значну частину дидактогенії, які є результатом некваліфікованих дій, загальної психологічної некомпетентності педагогів, їх необізнаності щодо розпізнавання, діагностики і особливостей розвитку дослідницьких здібностей і обдарованості або ж небажання враховувати закономірності асоціативного залучення до цього процесу ресурсів допитливості. Внаслідок цього відбувається їх дисоціація та/або процеси гальмування, затримки, спотворення, блокування тощо розвитку дослідницьких здібностей і обдарованості загалом. Прикладами проявів таких дидактичних порушень є кількісний педагогічний перфекціонізм, дидактичний і соціально-педагогічний формалізм методів навчання, ігнорування особистісних чинників, зокрема чинників автентичності у спонуканнях допитливості і їх перетворення на форми стійкої орієнтаційно-рефлексивної активності тощо. Найбільш руйнівною формою дидактогенії є доведені до стану надситуативної пасивності і дисоціації спонукання і здібностей допитливості школярів.

Спонування допитливості відкривають можливість задіявання механізмів когнітивних ресурсів.

Допитливість – ресурс розвитку обдарованості: його стимулювання на регулярній основі – це спосіб асоціації його компонентів і його як цілісного конструкту в процес розвитку обдарованості різних видів.

Зазвичай допитливість асоціюється з дослідницькою діяльністю. Проте допитливість – матриця всіх форм відображення світу і життя: музики, живопису, літератури та інших видів ненаукової рефлексії.

Високі рівні розвитку допитливості корелюють з обдарованістю. Допитливість в єдності параметрів спонування та розгорнутого актуального процесу виконує роль механізму пошуку і залучення необхідних для її функціонування ресурсів. У випадку успішного вирішення цього завдання допитливість генерує не лише відповіді на питання, що спровокували її активність. Вона продукує також такий «побічний» ефект досвіду її постійного застосування, як високий рівень розвитку когнітивних здібностей індивіда, що може набувати чи форми загальної когнітивної обдарованості, або ж форми спеціалізованої за функціональними категоріями сенсорної, мнемічної, мислительної, інтелектуальної тощо обдарованості.

Адаптивні спонування – це спонування, що спрямовані на відновлення й утримання рівноваги у загальних чи окремих процесах існування індивіда. Вони породжують адаптаційну активність, у результаті здійснення якої він здобуває доступ до ресурсів, використання яких надає можливість досягти стану адаптованості.

Адаптованість – необхідний для плідного функціонування і розвитку стан. Проте в природі людини відсутні еволюційно вироблені механізми гарантування оптимальних параметрів адаптованості у світі, що змінюється та змінює. Унаслідок цього людський індивід постає перед необхідністю вести постійну боротьбу за рівновагу, балансує між порушеннями пристосування дефіцитного типу, пристосуванням типу оптимальних характеристик функціонування та порушеннями типу гіпертрофованого пристосування.

Однією з базових ознак адаптованості індивіда чи індивіда з пристосуванням типу оптимальних характеристик функціонування є його здатність до пошуку, асоціації, розподілу й асиміляції необхідних для збалансованого функціонування ресурсів. Такі ресурси з огляду на особливості їхнього впливу на функціонування індивіда варто вважати адаптогенними. Група адаптогенних ресурсів складається з великої кількості об'єктів і явищ, які присутні у біологічній, соціальній і ноологічній сферах існування індивіда. З огляду на це доцільно розрізняти біологічні, соціальні і ноологічні адаптогенні ресурси.

Адаптаційні ресурси, як і стан адаптованості, перебувають у нелінійних і неодновалентних відношеннях впливу на розвиток обдарованості. Адекватною для оцінки впливу того чи іншого адаптаційного ресурсу і стану адаптованості на динамічні особливості розвитку і функціонування обдарованості є модель суб'єктної модифікації впливу адаптаційних ресурсів на розвиток обдарованості. Вона націлює на уникнення механістичного його розуміння їх впливу і врахування чинника суб'єктності обдарованого індивіда у виборі і розбудові стратегії своєї ресурсологічної поведінки.

Як робочу версію можна використовувати таке трактування ресурсологічної поведінки: це сукупність дій індивіда, спрямованих на пошук, оволодіння, використання і асиміляцію ресурсів свого біологічного, соціального і ноологічного функціонування.

Активність адаптації має відмінності, що зумовлені особливостями сфери, у якій вона здійснюється. Варто розрізняти відповідно до цих особливостей біологічну адаптаційну активність, соціальну адаптаційну активність і ноологічну адаптаційну активність. Кожен з цих видів адаптаційної активності відкриває доступ до біологічних, соціальних і ноологічних ресурсів розвитку обдарованості.

Існує дві основні тенденції впливу адаптаційних спонукань і адаптованості на розвиток обдарованості: тенденція сприятливого для розвитку обдарованості впливу адаптаційних спонукань і адаптованості; тенденція несприятливого впливу адаптаційних спонукань і адаптованості на розвиток обдарованості.

Адаптаційні спонукання й адаптованість у біологічній і соціальній сферах можуть відкривати для використання сприятливі для розвитку обдарованості ресурси. До них належать ресурси, позитивний вплив яких полягає в тому, що вони забезпечують біологічні та соціальні потреби обдарованого індивіда і вивільняють тим самим ресурси часу, енергії й уваги для розвитку і плідного втілення обдарованості. Умовою розгортання та усталення такої лінії поведінки обдарованого індивіда є пріоритетність його гіфтологічної активності порівняно з адаптаційною активністю в біологічній і соціальній сферах. Надання статусу пріоритетної адаптаційної активності у біологічній і соціальній сферах перетворює їх ресурси на несприятливі для розвитку обдарованості.

Одну із дихотомій існування обдарованого індивіда утворює колізія «досягнення адаптованості – успішність розвитку і втілення обдарованості». Адаптаційні спонукання природним чином породжують активність, що спрямована на забезпечення індивідом свого існування необхідними ресурсами. Роль універсального засобу задоволення потреб індивіда в адаптації за допомогою

використання різноманітних ресурсів виконують фінансові ресурси. Завдання адаптації обдарованого індивіда в цьому контексті полягає в тому, щоб мати у своєму резервному й оперативному розпорядженні достатній їх обсяг. Це часто ставить його перед необхідністю робити важкий вибір між необхідністю забезпечити себе цими ресурсами та можливістю розвивати і плідно втілювати свою обдарованість.

Історично в поведінці обдарованих людей сформувалися три основні стратегії розв'язання цієї проблеми. До них належать: стратегія ігнорування потреб адаптації та цінностей комфортного існування й надання значення пріоритетної активності розвитку і втілення обдарованості; стратегія надання значення пріоритетних цінностям пристосування, забезпеченого та комфортного життя і нехтування спонуканнями розвитку обдарованості; стратегія поєднання і збалансування цінностей пристосування і розвитку й втілення конструктивно-креативної активності.

У розробленні інструментарію ідентифікації і діагностичної оцінки ресурсів розвитку обдарованості важливо враховувати закономірності несиметричних моделей зв'язку станів неадаптованості з розвитком обдарованості. Відповідно до логіки таких моделей неадаптованість може відігравати роль конструктивного ресурсу розвитку обдарованості. Спостерігається щонайменше дві такі моделі:

1) неадаптованість відіграє роль ресурсу розвитку обдарованості у ситуації пошуку індивідом своєї здібної автентичності: вона забезпечує індивіду свободу пошуку, надаючи йому можливість уникати тягара суспільних регламентацій і обов'язків, які диктує прагнення адаптації та статус адаптованості, що завжди містить елементи конформності;

2) неадаптованість може відігравати роль ресурсу розвитку обдарованості у тому сенсі, що створює можливості для уникнення хаотичності соціальної поведінки та соціально-культурних умовностей і пов'язаних із ними втрат автентичності, часу, енергетичних ресурсів, ресурсів уваги, ресурсів самотньої спрямованості екзистенційного руху тощо і для зосередженості на конструктивно-креативній активності.

Фертильні спонукання – автентичні для обдарованості, онтологічне призначення якої полягає в генеруванні соціальних і ноологічних новотворів. Вони є органічним виявом дії закону плідності, синкретичні форми якого постають як єдиний вітальний імпульс – потяг до життя, його плідного здійснення і продовження. Такий вітальний імпульс являє собою оптимальну асоціацію як утворюючих компонентів, так і імплементованих до його функціональної динаміки ресурсів. У вимірі першооснов цієї асоціації усі аспекти вітальності та плідності не лише не розчленовані,

а й перебувають у стані такої гармонійної відповідності, яка генерує синергетичний ефект. Аспект статевого потягу як прагнення до біологічної плідності в системі вітальних імпульсів не відокремлений від інших аспектів функціонування, зокрема від аспекту конструктивно-креативної активності ноологічного типу, що утворює пріоритетний вектор поведінки обдарованих індивідів. Існування глибинного зв'язку між статевим потягом і спонуканнями конструктивно-креативної активності та іншими аспектами фертильних спонукань віддзеркалює психоаналітична концепція лібідо З. Фрейда.

Це підтверджують спостереження і вивчення життєвого досвіду багатьох високо обдарованих людей. Для значної частини з них було властиве гармонійне поєднання біологічних, соціальних і ноологічних форм фертильності (І. С. Бах, В. А. Моцарт. Ч. Дарвін та ін.): вони були багатодітними, продуктивними в соціальних зв'язках і досягли найвищих ступенів плідності у розвитку і експресії своєї обдарованості у вимірах усіх трьох сфер її онтології.

У протилежному випадку спостерігається стратегія самообмеження у формі відмови від біологічних форм фертильності задля зосередженості на її ноологічних формах і консолідації енергетичних, часових когнітивних, креативних та інших ресурсів (феномен служіння науці, літературі, мистецтву тощо).

Факт існування у філогенетичному і онтогенетичному процесах феномена первісної синкретичності аспектів фертильних спонукань доводить також присутність у їх проявах механізму компенсації. Його дія виявляється в ситуаціях, коли неможливість задоволення потреби в плідній фертильності одного виду зумовлює переведення енергії фертильного спонукання в задоволення потреби плідності іншого виду. Наприклад, відсутність можливості народження дітей спонукає до переведення енергії фертильного спонукання в русло конструктивно-креативної активності та досягнення визначних результатів у професійній діяльності чи іншому виді плідного самовираження; фертильна невдача в одному виді активності спонукає індивіда до пошуку іншого виду активності і в разі виникнення резонансу між нею і характеристиками його автентичності він здійснює перерозподіл енергії фертильного спонукання в механізми провадження знайденого нового виду активності. Можливість роботи механізму компенсації в активності індивіда, спрямованій на здійснення фертильних спонукань, значною мірою забезпечується наявністю у їх складі механізмів відкриття доступу до необхідних ресурсів і їх імплементації у компенсуючий вид активності. Завдяки поєднанню у своєму функціональному устрої властивостей первісної синкретичності та пластичності, фертильні спонукання містять ево-

люційно розвинену функціональну здатність запуску фертильної активності. Механізми її провадження активують роботу психологічних інструментів пошуку, залучення і використання необхідних для її результативного завершення ресурсів. Важливою для досягнення успіхів у діагностиці та розвитку обдарованості є врахування закономірності виникнення ситуації фертильної функціональної готовності. Така ситуація з'являється тоді, коли в стан активності приводиться вся сукупність асоційованих ресурсів, які необхідні для плідної роботи обдарованості як системи продуктивних здібностей з виконання фертильного завдання відповідного типу.

Започаткована фертильними спонуканнями конструктивно-креативна активність обдарованого індивіда специфічна. У процесі її здійснення, а отже – пошуку необхідних для цього ресурсів, він докладає зусиль, щоб дотримуватись подвійної орієнтації відповідності: критеріям імперативів закону плідності і критеріям імперативів обдарованості. Це зумовлює пошук, залучення і мобілізацію лише тих ресурсів, які потрібні для плідного вияву обдарованості. Конструкт «плідний вияв обдарованості» віддзеркалює загальні кількісні і якісні характеристики ефектів, які з'являються внаслідок здійснення і завершення процесу фертильної активності обдарованого індивіда, гіфтологічних ефектів. Оцінка вияву кількісних характеристик гіфтологічного ефекту може коливатися в широкому діапазоні: від показника «мала кількість» до показника «велика і надвелика кількість». Оцінка вияву якісних характеристик гіфтологічного ефекту завжди відповідає показнику «висока якість» і може диференціюватися лише в межах внутрішнього простору показника.

Використані літературні джерела

1. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. За ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Радянська школа. 1989. 608 с.
2. Кусумано М. А., Йоффі Д. Б. Стратегії геніїв. П'ять найважливіших уроків від Білла Гейтса, Енді Гроуа та Стіва Джобса. Київ: КДС, 2024. 325 с.
3. Міллер А. Драма обдарованої дитини та пошук справжнього Я. Київ: Видавництво Ростислава Бураки. 2021. 150 с.
4. Фрідман Р. Розгадка геніальності. Як працює інженерія ідей. Київ: Лабораторія. 2022. 256 с.
5. Фромм Е. Мати чи бути? Київ: Український письменник. 2014. 222 с.
6. Юнг К. Г. Aion. Нариси щодо символіки самості. 2-ге вид. Львів: Видавництво Астролябія. 2019. 432 с.
7. Bohm D. A new theory of the relationship of mind and matter. *Philosophical Psychology*. 1990. Vol. 3. No. 2.
8. Nagel T. Mind and Cosmos. Why the materialist neo-Darwinian conception of nature is almost certainly untrue. Oxford. Oxford University Press. 2012.

9. Schrödinger E. What is Life? Cambridge. Cambridge University Press. 1967.

10. Schrödinger E. Mind and Matter. Loughborough. Leicestershire. United Kingdom. 2013.

References

1. Kostiuk, H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. Kyiv, 608 p. [in Ukrainian].

2. Kusumano, M. A., & Yoffie, D. B. (n.d.). Stratehii heniiiv. Piat naivazhlyvishykh urokiv vid Billa Heitsa, Endi Hrouva ta Stiva Dzhabsa [Strategies of geniuses. Five most important lessons from Bill Gates, Andy Grove, and Steve Jobs]. Kyiv, 325 p. [in Ukrainian].

3. Miller, A. (2021). Drama obdarovanoi dytyny ta poshuk spravzhnoho Ya [The drama of the gifted child and the search for the true self]. Kyiv, 150 p. [in Ukrainian].

4. Fridman, R. (2022). Rozghadka henialnosti. Yak pratsiuie inzheneriia idei [The puzzle of genius. How idea engineering works]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].

5. Fromm, E. (2014). Maty chy buty? [To have or to be?]. Kyiv, 222 p. [in Ukrainian].

6. Yunh, K. H. (2019). Aion: Narysy shchodo symboliky samosti [Aion: Essays on the symbolism of the self] (2nd ed.). Lviv, 432 p. [in Ukrainian].

7. Bohm, D. (1990). A new theory of the relationship of mind and matter. *Philosophical Psychology* – *Philosophical Psychology*, 3(2), 1-18.

8. Nagel, T. (2012). Mind and cosmos: Why the materialist neo-Darwinian conception of nature is almost certainly untrue. Oxford, 130 p.

9. Schrödinger, E. (1967). What is life? Cambridge, 184 p.

10. Schrödinger, E. (2013). Mind and matter. Loughborough, Leicestershire, 160 p.

Kovalchuk Yurii, Candidate of Psychological Sciences, Senior Research Scientist of Giftedness Diagnostics, Department of Institute of the Gifted Child of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ONTOLOGY OF GIFTEDNESS: RESOURCE DIMENSION (Part 1)

Summary.

In this article, the author attempts to explore the ontology of giftedness in terms of its resource dimension. Resources for the development of giftedness are considered as an integral part of human life and of the spheres in which it unfolds: the biosphere, the sociosphere, and the noosphere. The author views an initiative human individual as the subject of integration of the bio-, socio-, and noospheres within the framework of personal functioning and involvement in self-improvement, and thus in the development of abilities, including their most perfected form – giftedness – with all its rich resources.

The individual's ability to take initiative, manifested both in spontaneous forms and in purposeful intentions, is deeply rooted in human nature. This nature has been shaped through evolution within the bio-, socio-, and noo-spheres and is determined by the laws that regulate functioning in these spheres. One of these laws is the law of fertility. Activity aimed at achieving conformity of human existence with the imperatives of the law of fertility is ensured by the system of human abilities. Without abilities, such conformity is impossible. The functional meaning of giftedness, understood as an association of abilities, lies in creating opportunities to perform this task at the highest possible level in terms of excellence and quantitative productivity. Giftedness thus acts as a tool for productive activity.

The article presents the results of an analysis of resources for the functioning and development of giftedness. It substantiates the idea that these resources are inextricably linked to human nature and all aspects of its organization, primarily to such fundamental dimensions of existence as orientation, survival, adaptation, and generation. Motivation and activity of the individual, structured according to the algorithms of these dimensions, provide access to the resources they contain and enable their involvement in the processes of development and functioning of the system of abilities.

The article also describes the types of resources involved in the development and functioning of giftedness. Their structure includes groups of biological, social, and noological resources, divided into external and internal resources. According to the criterion of locality within the organization of the human individual, deep resources and resources of operational access are distinguished. Deep resources are associated with the functioning of general biological mechanisms and specific existential algorithms embedded in the human genome and the deep layers of the psyche, conceptualized through the categories of the individual and collective unconscious. Readily accessible resources include those whose role in the development of giftedness reflects the potential of collective culture in fostering abilities.

Internal resources are subdivided into physiological and psychological ones. Psychological resources, in turn, include cognitive, affective, personal resources, and resources of the attitude system, each with its own internal stratification. For example, the subgroup of cognitive resources comprises the resources of mental processes such as sensation, perception, memory, thinking, intellect, attention, and imagination, as well as the phenomena they generate – ideas, thoughts, beliefs, conceptual images, and constructs. Psychological resources are decisive within the overall system of resources for the development of giftedness, as it is through their filters that the implementation of all other types of resources occurs.

Keywords: ontology of giftedness; resource dimension of giftedness; human functioning; orientation; survival; adaptation; generation; law of fertility; resources for the development of giftedness; psychological resources.